

Bożena Hojka

Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa

Uniwersytet Wrocławski

ILUSTRACJE, ANIMACJE, INTERAKTYWNE OBRAZKI
– FUNKCJE I FORMY ELEMENTÓW GRAFICZNYCH
W SŁOWNIKACH INTERNETOWYCH

Streszczenie: W artykule omówiono formę i funkcje elementów graficznych (ilustracji) w słownikach internetowych. Nowe technologie stwarzają wiele różnorodnych możliwości prezentowania znaczenia słów; punktem wyjścia przeprowadzonych analiz jest pytanie, czy słowniki internetowe wykorzystują w tym celu ilustracje, a jeśli tak – czy czynią to w sposób odmienny do tradycyjnych słowników drukowanych.

Słowa kluczowe: słowniki ilustrowane, słowniki obrazkowe, słowniki elektroniczne, ilustracja

Illustrations, Animations, Interactive Graphics – Forms and Functions of Graphic Elements in Online Dictionaries

Abstract: The article focuses on the forms and functions of pictorial illustrations in online dictionaries. New technologies offer many possibilities for explaining meaning of words. The starting point is whether online dictionaries use the illustrations for this purpose and whether they do the same as paper dictionaries.

Keywords: illustrated dictionary, picture dictionary, electronic dictionary, illustration

Wprowadzenie

Rozwój nowych technologii nieustannie zmienia formy udostępniania informacji i sposoby ich wykorzystywania. Dotyczy to również informacji leksykalnej, do której dostęp współcześnie nie musi się już wiązać z kartkowaniem papierowego słownika. Publikacje użytkowe, informatory, a w wśród nich słowniki to typy książki, z której korzystamy w razie potrzeby, nie delektując się jej lekturą.

Funkcjonalność, szybki i łatwy dostęp do interesujących nas informacji są w tym wypadku kluczowe. Z tej perspektywy zmiana formy słownika z tradycyjnej papierowej publikacji (o mocno osadzonym w tradycji, charakterystycznym ukształtowaniu edytorskim) w formę zasobów elektronicznych jest niewątpliwie sporą rewolucją. Niniejszy tekst dotyczy jednego z aspektów tej rewolucji, a mianowicie tego, w jaki sposób nowa forma udostępniania (i tworzenia) słowników wpływa na funkcjonowanie w nich przedstawień obrazowych. Jest próbą odpowiedzi na pytanie, czy słowniki internetowe wykorzystują potencjał poznawczy ilustracji jako sposób prezentowania znaczenia słów i czy czynią to w sposób odmienny od ilustrowanych i obrazkowych słowników papierowych.

Na początku warto poczynić kilka ustaleń teoretycznych. Po pierwsze, w analizie brane będą pod uwagę jedynie słowniki językowe, pominięte natomiast zostanie funkcjonowanie ilustracji w różnego rodzaju leksykonach. Tradycyjnie w leksykografii przyjmuje się, że słownik to zbiór słownictwa (mniej lub bardziej obszerny) jednego języka lub kilku języków wraz z informacjami leksykalnymi (określonego rodzaju, w zależności od typu słownika)¹. Słownictwo to jest odpowiednio uporządkowane i zorganizowane (najczęściej alfabetycznie lub tematycznie), co z kolei wpływa na określoną formę edytorską słownika². Charakterystyczne elementy słownika jako typu publikacji to m.in. układ wieloszpaltowy oraz klasyczne rozwiązania typograficzne nastawione na klarowność i przejrzystość. Przy tym różne typy słowników charakteryzują się zespołem obligatoryjnych cech, dzięki którym stają się rozpoznawalne dla użytkowników.

Słowniki ilustrowane i obrazkowe

Stanisław Urbańczyk pisał: „Świat słowników jest gęsto »zaludniony«, i to bardzo różnymi odmianami mieszkańców”³. Pozostając przy tej obrazowej metaforze, można powiedzieć, że jedną z niedocenianych (zarówno przez polskich badaczy, jak i przez samych użytkowników) mniejszości stanowią słowniki obrazkowe

¹ W *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* termin „słownik” zdefiniowano jako: „Systematycznie ułożony indeks jednostek języka, najczęściej wyrazów, wybranych wg ustalonej zasady i podanych wraz z odpowiadającymi jego celowi informacjami”. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2003, s. 539.

² Por. definicję S.I. Landaua: „A dictionary is a text that describes the meanings of words, often illustrates how they are used in context, and usually indicates how they are pronounced. Dictionaries in the traditional form of books usually have their words listed in alphabetic order”. S.I. Landau, *Dictionaries: The Art. And Craft of Lexicography*, Cambridge University Press, Cambridge 2001, s. 6.

³ S. Urbańczyk, *Słowniki i encyklopedie: ich rodzaje i użyteczność*, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków 2000, s. 11.

i ilustrowane, a więc takie, w których definicjom słów lub ich różnojęzycznym ekwiwalentom towarzyszą – lub też je zastępują – ilustracje prezentujące desygnaty wyrazów.

Warto zauważyć, że w teorii leksykografii oraz w praktyce edytorskiej w Polsce terminy „słownik obrazkowy” i „słownik ilustrowany” są używane często zamienne⁴, w niniejszym tekście odnoszą się one jednak do różnych typów słowników wyposażonych w materiał ilustracyjny. Zgodnie z przyjętym tu rozróżnieniem w słowniku ilustrowanym obraz pełni funkcję jedynie pomocniczą wobec informacji tekstowej (najczęściej definicji), w słownikach obrazkowych jest on natomiast podstawowym (a czasem nawet jedynym) narzędziem prezentacji znaczenia słowa/słów⁵.

Wspólnym mianownikiem dla słowników ilustrowanych i obrazkowych jest fakt, że, jak wspomniano powyżej, słowniki te objaśniają znaczenie słów, wykorzystując do tego przedstawienia obrazowe – różnego rodzaju ilustracje prezentujące typowe desygnaty wyrazów. Wartość takich definicji ikonograficznych⁶ w przybliżaniu znaczenia słowa, a także ich skuteczność jako czynnika stymulującego (przez skojarzenie) naukę obcego słownictwa jest od dawna dostrzegana⁷, dlatego są one stosowane w najszerszym zakresie w słownikach pedagogicznych (służących nauce danego języka jako obcego) oraz słownikach przeznaczonych dla najmłodszych użytkowników, poznających dopiero arkaana rodzimego lub obcego języka. W jednym i drugim wypadku słowniki mają wspomagać rozwój kompetencji językowych i komunikacyjnych, a ilustracja ma osiągnięcie tego celu ułatwiać.

Poza najbardziej oczywistą funkcją informacyjno-poznawczą (poglądową) i nie mniej istotną funkcją mnemotechniczną (ułatwiająca zapamiętywanie), ilustracje słownikowe pełnią także rolę elementów motywujących i angażujących użytkownika, ponieważ czynią korzystanie ze słownika atrakcyjniejszym. Z tym aspektem wiąże się nierozdzielnie kontekst estetyczny, który jednak w niniejszym tekście nie będzie szerzej uwzględniany.

⁴ O czym świadczy pobieżna nawet analiza tytułów obecnych na rynku słowników.

⁵ Por. np. *Graphical illustration* [hasło], [w:] I. Burkhanov, *Lexicography. A Dictionary of Basic Terminology*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1998, s. 96–97.

⁶ Terminu tego używa np. M. Bańko: M. Bańko, *Z pogranicza leksykografii i językoznawstwa. Studia o słowniku jednojęzycznym*, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2001, s. 143.

⁷ Na temat ilustracji słownikowych zob. np. M. Biesaga, *Pictorial Illustration in Dictionaries. The State of Theoretical Art*, [w:] *Proceedings of the XVII EURALEX International Congress. Lexicography and Linguistic Diversity*, red. T. Margalitatze, G. Meladze, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi 2016, s. 99–108; B. Hojka, *Ilustracje w ogólnych słownikach języka polskiego: wprowadzenie*, „Bibliotekoznawstwo” 2008, nr 27, s. 119–133; W. Hupka, *Wort und Bild: Die Illustrationen in Wörterbüchern und Enzyklopädien*, Niemeyer, Tübingen 1989; R. Szczepanik, *The Role of Illustrations in Explaining Meaning in Learner's Dictionaries*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Polskiego. Filologia Angielska” 2002, nr 11, s. 172–173.

W tradycyjnych, papierowych wydaniach słowników ilustrowanych i obrazkowych wszystkie wymienione wyżej funkcje pełnią przedstawienia obrazowe, które są statyczne i sąsiadują z ilustrowanym słownictwem (oraz z definicjami lub obcojęzycznymi ekwiwalentami) na płaszczyźnie stronicy. Internet, przede wszystkim za sprawą hipertekstowości i interaktywności, stwarza zupełnie nowe możliwości wykorzystania obrazu w celu wzmocnienia poznawczych i dydaktycznych walorów słownika.

Słowniki internetowe

Informacje leksykograficzne są obecne w Sieci w postaci różnego rodzaju zasobów. Omawiając słowniki elektroniczne (których podtypem są słowniki internetowe⁸), Piotr Żmigrodzki wprowadził bardzo ważny podział na słowniki prymarnie elektroniczne, a więc „zaplanowane od początku do funkcjonowania w postaci elektronicznej”, i słowniki zdigitalizowane, czyli „zrealizowane jako drukowane i wtórnie poddane procesowi digitalizacji”⁹. Oba te typy funkcjonują oczywiście w środowisku sieciowym. W przypadku dostępnych online słowników zdigitalizowanych mamy do czynienia z wykorzystaniem Internetu jako medium, natomiast nie zmienia się zasadniczo sama forma organizacji treści słownika. Zupełnie inaczej jawią się z tej perspektywy słowniki prymarnie internetowe, które różnią się od słownikowych publikacji papierowych przede wszystkim odmiennością organizacji zasobu danych oraz sposobem docierania do zgromadzonych w nich informacji leksykalnych. Uwolnienie od porządku alfabetycznego w połączeniu z brakiem ograniczeń objętościowych oraz nowymi, w tym multimedialnymi sposobami prezentacji danych dają – z perspektywy użytkownika – cały wybór konkretnych korzyści, takich jak m.in.: wiele alternatywnych sposobów wyszukiwania; szybki dostęp do danych; możliwość jednoczesnego korzystania z odrębnych opisów leksykograficznych i uzyskiwania różnego rodzaju informacji; potencjalne zintegrowanie z innymi narzędziami (np. z edytorami tekstu) czy wreszcie łatwość dostosowania do indywidualnych potrzeb użytkownika¹⁰.

⁸ Patrz: P. Żmigrodzki, *Słowo – słownik – rzeczywistość. Z problemów leksykografii i metaleksykografii*, Wydawnictwo Lexis, Kraków 2008, s. 100.

⁹ *Ibidem*, s. 101.

¹⁰ Więcej na ten temat wad i zalet słowników elektronicznych (różnego rodzaju) oraz słowników papierowych zob. P. Żmigrodzki, *op. cit.*, s. 105–109. Por. także: A. Krzemińska, *Środowisko informacyjne słowników elektronicznych*, [w:] *Cyfryzacja w procesach komunikowania*, red. W. Krzemińska, P. Nowak, Sorus Wydawnictwo i Drukarnia, Poznań 2004, s. 57–69; M. Grzechnik, *Właściwości słowników elektronicznych*, „Folia Bibliologica” 2009, t. 51, s. 151–157.

O tym, jak znaczące są różnice między papierową a elektroniczną wersją słowników językowych, świadczą liczne dyskusje, jakie toczą się na ten temat zarówno na łamach czasopism naukowych, jak i w Internecie. W tym pierwszym wypadku głos zabierają profesjonaliści (leksykografowie, glottodydaktycy, nauczyciele¹¹), w drugim wypowiadają się sami użytkownicy słowników, dając wyraz temu, iż mają świadomość ich odmienności, dostrzegają zarówno zalety, jak i wady słowników papierowych i elektronicznych¹².

Z perspektywy celu niniejszego artykułu najistotniejsza jest stwarzana przez Internet łatwość połączenia tradycyjnego zasobu leksykograficznego (obejmującego słowne definicje i inne informacje leksykalne w formie tekstowej) z materiałami dźwiękowymi, graficznymi i multimedialnymi.

Ilustracje w słownikach internetowych – od prezentacji obiektu do interaktywnych ćwiczeń

Możliwość zastosowania ilustracji, animacji i materiałów audiowizualnych w słownikach elektronicznych jest zagadnieniem stosunkowo nowym w refleksji naukowej, ale wzbudzającym zainteresowanie wielu badaczy, przede wszystkim w kontekście edukacyjnej skuteczności i preferencji użytkowników¹³.

Podstawowe założenie tych badań trafnie ujął w jednej ze swoich prac Robert Lew, pisząc:

Traditionally, paper dictionaries have explained words with words, using either a definition or an equivalent, and occasionally a line-drawn picture. However,

¹¹ Zob. np. S. Pasfield-Neofitou, *Paper, electronic or online? Different dictionaries for different activities*, „Babel” 2009, nr 43 (2), s. 12–18.

¹² Za przykład mogą posłużyć dyskusje na forach internetowych, jak choćby: *Should one keep a paper dictionary or an electronic dictionary?*, [online], <https://www.quora.com/Should-one-keep-a-paper-dictionary-or-an-electronic-dictionary> [dostęp: 22.02.2018]; *Słownik – internetowy czy papierowy?*, [online], <http://forum.mlingua.pl/archive/index.php/t-43056.html> [dostęp: 22.02.2018].

¹³ Warto tu wymienić także prace, jak: R. Lew, J. Doroszewska, *Electronic Dictionary Entries with Animated Pictures: Look up Preferences and Word Retention*, „International Journal of Lexicography” 2009, s. 239–256; B. Laufer, *Electronic Dictionaries and Incidental Vocabulary Acquisition: Does Technology Make a Difference?*, [w:] *Proceedings of the Ninth Euralex International Congress*, red. S. Evert et al., Euralex 2000, Universität Stuttgart, Stuttgart 2000, s. 848–854; R. Lew, *New ways of indicating meaning in electronic dictionaries: hope or hype?*, [w:] *Learner’s Lexicography and Second Language Teaching*, red. Y. Zhang, Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 2010, s. 387–404; R. Lew, R. Kaźmierczak, E. Tomczak, M. Leszkowicz, *Competition of definition and pictorial illustration for dictionary users’ attention: An eye-tracking study*, „International Journal of Lexicography” 2017, s. 1–25.

a prominent feature of the electronic medium is its multimodality, and this offers potential for the description of meaning.

While it is much easier to include pictorial content, electronic dictionaries can also hold media objects which paper cannot carry, such as audio, animation or video. Publishers are drawn by the attraction of these new options, but are they always functionally useful for the dictionary users?¹⁴.

Jak z tej perspektywy jawi się funkcjonowanie elementów ilustracyjnych w ogólnodostępnych słownikach internetowych, mających służyć nauce języków obcych? Jakie konkretne rozwiązania są w nich stosowane i czy odbiegają one od praktyki znanej z drukowanych słowników ilustrowanych i obrazkowych?

Słowniki poddane analizie w celu odpowiedzi na powyższe pytania były wyszukiwane w wyszukiwarce internetowej Google¹⁵. Celem było wybranie zasobów leksykograficznych, które zostały pomyślane i stworzone jako pomoc dla internautów uczących się języków obcych, ponieważ to one w największym stopniu mogą wykorzystywać potencjał ilustracji. Za spełniające kryterium ogólnej dostępności uznane zostały słowniki darmowe, z których można korzystać bez konieczności rejestrowania się w serwisie, bez ograniczeń w dostępie. Co ważne, słowniki te nie są internetowymi wersjami słowników tradycyjnych, a więc są zasobami prymarnie elektronicznymi. Jako przykłady ilustrujące omawiane zjawiska posłuży pięć słowników, które spełniają powyższe kryteria i zajmowały najwyższe pozycje w wynikach wyszukiwania – można zatem uznać, że są najłatwiej dostępne dla potencjalnych użytkowników. Nie są one sygnowane przez profesjonalne wydawnictwa czy instytucje mające doświadczenie w wydawaniu słowników, często natomiast stanowią część internetowych serwisów tematycznych związanych z nauką języków obcych. Zostaną one omówione w kolejności odzwierciedlającej narastające znaczenie, jakie odgrywają w nich ilustracje i animacje.

1.

Pierwszy przykład to słownik będący częścią platformy *Elector.pl* – *szkoła języków online* (<http://elector.pl/dict/>). Jest to bardzo prosty słownik, o ograniczonej funkcjonalności, w którym po wpisaniu w okno wyszukiwarki słowa otrzymujemy jego polski ekwiwalent, czasami uzupełniony kontekstowymi przykładami użycia. W słowniku tym przedstawienia obrazowe są wykorzystywane

¹⁴ R. Lew, *Multimodal lexicography: The representation of meaning in electronic dictionaries*, „Lexikos” 2010, s. 290.

¹⁵ Zastosowane zapytania wyszukiwawcze miały postać: słownik obrazkowy online, słownik ilustrowany online (w języku polskim i angielskim).

w czysto ilustracyjnej funkcji. Są to po prostu wizerunki – najczęściej w formie fotografii – desygnatów leksemów. Zamieszczone zdjęcia są niewielkich rozmiarów, w zdecydowanej większości wielobarwne. Często jedno słowo jest ilustrowane kilkoma fotografiami prezentującymi desygnat w różnych ujęciach (przykładem może być hasło *cherry*, któremu towarzyszy pięć kolorowych zdjęć prezentujących pojedynczy owoc, kilka owoców, owoce wiszące w kiściach na drzewie itp.). Co interesujące, ilustracje towarzyszą także leksemom czasownikowym oraz przymiotnikom. Czasowniki ilustrowane są najczęściej wizerunkiem osoby wykonującej daną czynność (np. hasła *run*, *jump*) lub znajdującej się w pozie charakterystycznej dla danego stanu (np. *sleep*, *think*, *worry*). W przypadku przymiotników wykorzystano przedstawienia obiektów o cesze, do której odwołuje się wyraz (np. przy hasle *narrow* odnajdujemy fotografię wąskiej uliczki). Istotnym mankamentem jest brak rozdzielienia poszczególnych znaczeń wyrazów wieloznacznych, podczas gdy fotografia odwołuje się tylko do jednego z nich (np. przy hasle *fat* zamieszczono jedynie zdjęcie „tłustych” produktów żywnościowych).

Pod względem funkcji w zasadzie mamy tu do czynienia z ilustracją słownikową w klasycznym ujęciu, taką, jaką znajdujemy w definicyjnych i przekładowych słownikach drukowanych. Obraz towarzyszy polskiemu ekwiwalentowi słowa, sąsiaduje z nim, stanowiąc dodatkowy, uzupełniający sposób prezentowania znaczenia. Poglądowa informacja w formie graficznej jest zatem komplementarna w stosunku do informacji werbalnej.

Niestety dobór materiału ilustracyjnego robi wrażenie przypadkowego, nie tylko ze względu na różnorodność formy, ale przede wszystkim na jakość graficzną i estetyczną wykorzystanych przedstawień. Obok dominujących fotografii wielobarwnych pojawiają się czarno-białe (np. hasło *love*), obok zbliżeń desygnatów fragmenty szerszych ujęć, na których desygnat jest tak mały, że niemal niewidoczny (np. *stud*, *cook*). Wiele fotografii ze względu na zbyt mały rozmiar jest nieczytelnych (np. hasło *love*).

Nie sposób nie odnieść się do samego faktu, że najczęściej pojawiającą się w tym słowniku formą ilustracji jest fotografia, co z punktu widzenia założeń ilustracji słownikowej może budzić wątpliwości. Jak pisał R. Lew:

photographs may not be without problems. In terms of prototype theory, it is probably easier to represent a 'prototypical' bird, chair or car, than it is by means of a photograph. The latter usually includes a lot of detail, and there is the real danger of the user interpreting some irrelevant detail as criterial for the concept being defined. Further, a hand drawing can emphasize what the focus is, i.e. which part of the pictorial illustration represents the object (and lexical item)

in question. The artist can foreground and background the various elements of the picture as needed, providing subtle clues to the user consulting the entry¹⁶.

Fotografie w omawianym słowniku często prezentują bardzo konkretne obiekty, o indywidualnych cechach nieistotnych dla całej kategorii (np. hasło *dog* zilustrowano wizerunkiem przedstawiciela konkretnej rasy). Na dodatkowy czynnik wpływający na przewagę rysunku nad fotografią w funkcji ilustracji znaczenia słów zwracała uwagę Teresa Tomasziewicz, pisząc, że „rysunki bardziej zbliżają do funkcjonowania języka niż fotografie, ponieważ postrzegamy je jako znaki odsyłające do konceptów, a nie do jednostkowych obiektów czy zdarzeń”¹⁷. W świetle powyższego zastosowanie w funkcji ilustracji słownikowej fotografii należy uznać za rozwiązywanie zapewne łatwiejsze i szybsze ze względu na dostępność materiału graficznego, ale niekoniecznie uzasadnione merytorycznie¹⁸.

2.

W podobnej funkcji, jako uzupełnienie informacji wyrażonej słownie, zastosowano ilustracje w kolejnym przykładzie. Słownik obrazkowy będący częścią serwisu *Niemiecki. Nauka w sieci* (<http://niemiecki.priv.pl/index.php/sownik-obrazkowy.html>) wykorzystuje dwa rodzaje ilustracji słownikowej znane z drukowanych słowników obrazkowych. Pierwszy z nich to plansze prezentujące (najczęściej znów w formie fotografii) obiekty należące do określonej kategorii wraz z ich nazwami w formie podpisów. Zaprezentowano więc desygnaty wyrazów z jednego pola semantycznego (np. plansza *Fotele i krzesła – Armstühle und Stühle* prezentuje różne rodzaje tych mebli, plansza *Grzyby – Pilze* różne ich gatunki itd.). W typologii ilustracji słownikowych i encyklopedycznych Waltera Hupki ilustrację taką nazwano wyliczającą¹⁹. Drugi typ to ilustracja, która w typologii Hupki nosi nazwę nomenklaturowej²⁰. Przedstawienie graficzne prezentuje w tym wypadku jakiś obiekt, w obrębie którego wskazane i nazwane zostają poszczególne części – ilustracje tego typu zastosowano dla zaprezentowania m.in. słownictwa anatomicznego (np. plansza *Układ pokarmowy – Verdauungsapparat*) i technicznego (np. *Telefon komórkowy – das Handy; Teleskop kosmiczny Hubble’a – Hubble-Weltraumteleskop*).

¹⁶ R. Lew, *Multimodal lexicography...*, s. 300.

¹⁷ T. Tomasziewicz, *Przekład audiowizualny*, Wyd. PWN, Warszawa 2006, s. 42.

¹⁸ Więcej o wymogach definicji ikonograficznych zob. B. Hojka, *op. cit.*

¹⁹ W. Hupka, *Wort und Bild: Die Illustrationen in Wörterbüchern und Enzyklopädien*, Tübingen: Niemeyer, 1989, s. 200. Zob. też: B. Svensén, *A Handbook of Lexicography. The Theory and Practice of Dictionary-Making*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, s. 305.

²⁰ W. Hupka, *op. cit.*, s. 201; B. Svensén, *op. cit.*, s. 308.

Oba typy ilustrowania są doskonale znane z tradycyjnych (drukowanych) słowników pedagogicznych, gdzie są podstawową formą prezentowania desygnatów leksemów pogrupowanych tematycznie (pola leksykalne). W omawianym słowniku nazwom niemieckim towarzyszą polskie ekwiwalenty i to przede wszystkim one eksplikują znaczenie. Ilustracje są elementem dodatkowym, poglądowym i pozwalającym na ustrukturyzowane zaprezentowanie słownictwa powiązanego tematycznie. Warto przy tym zauważyć, że słownik ten w dużej mierze obejmuje słownictwo specjalistyczne, techniczne i terminologię naukową (pojawiają się np. takie kategorie, jak: astronomia, architektura, energia, nauka), w których prezentacji doskonale sprawdzają się właśnie ilustracje wyliczające i nomenklaturowe.

Pod względem formy ilustracje w omawianym słowniku są zróżnicowane. Dominują fotografie, najczęściej wielobarwne, prezentujące obiekty w izolacji (np. *Telefon komórkowy – das Handy; Przybory biurowe – Schreibwaren*), ale pojawiają się także rysunki – począwszy od przedstawień kolorowych, wielotonalnych (np. *Układ oddechowy – Luftwege, Dno oceanu – der Meeresboden*), na uproszczonych, schematycznych przedstawieniach konturowych skończywszy (np. *Kobieta – Frau*).

3.

Kolejny słownik *Picture Dictionary Online* (<http://kidspicturedictionary.com/>) – jest przeznaczony dla dzieci, a więc należy do kategorii zasobów, które niemal obligatoryjnie są wyposażone w bogaty materiał ilustracyjny.

Analizowany słownik przypomina w swojej formie klasyczny drukowany słownik/słowniczek obrazkowy – zamieszczone online plansze mogłyby być po prostu kolejnymi stronami publikacji papierowej. Na planszach tych jest prezentowane słownictwo z jednego pola semantycznego, mamy więc do czynienia z układem tematycznym. Pojedyncze ilustracje prezentują zbiory obiektów należących do określonej kategorii (np. instrumenty, zwierzęta) wraz z numerami. Pod ilustracją umieszczono angielskie nazwy obiektów (łączy je z konkretnymi elementami ilustracji system numeracji). Nie ma tu polskiego ekwiwalentu, definicji, przykładów użycia i żadnej poza obcym leksemem informacji tekstowej. Obraz, wizerunek desygnatu jest więc jedyną formą prezentowania znaczenia słowa, a zatem ma szczególne znaczenie. Dziecięcy adresat oznacza dodatkowe wymagania w stosunku do materiału graficznego – ilustracje powinny być atrakcyjne wizualnie, ale przede wszystkim wyraźne, czytelne i jednoznaczne. Dziecko dysponujące mniejszą wiedzą o świecie nie może mieć trudności w identyfikacji prezentowanego obiektu i jego znaczących cech.

Materiał graficzny wykorzystany w omawianym słowniku ma bardzo zróżnicowaną formę. Przeważają wielobarwne rysunki utrzymane w realistycznej konwencji, z wyraźnymi konturami i operujące podstawowymi barwami (np. plansze *Fruits*,

Classroom Actions). Prezentują obiekty w izolacji (np. plansze *Vegetables, Thelephones and cameras*) lub w ich naturalnym otoczeniu (np. plansza *The Kitchen*). Obok rysunków – często w obrębie jednej kategorii – pojawiają się jednak także fotografie – również barwne, prezentujące pojedyncze desygnaty lub większe fragmenty rzeczywistości, w obrębie których wskazywane i nazywane są poszczególne elementy. Zazwyczaj słownictwo z jednej kategorii jest ilustrowane zestawem spójnych pod względem graficznym przedstawień (np. kategoria *Outdoor recreation*). Nie brakuje jednak i takich, w których odnajdujemy zestaw bardzo odmiennych ilustracji, przy czym trudno dostrzec jakąkolwiek prawidłowość w ich doborze. Przykładem może być materiał ilustracyjny z kategorii *The Kitchen* – odnajdziemy tu rysunki kuchni, na których wskazane i nazwane są konkretne przedmioty, rysunki pojedynczych naczyń i przyrządów i podobnie – zdjęcia pojedynczych sprzętów, ale i całościowe przedstawienia kuchni jako pomieszczenia.

Jako nowość w stosunku do wcześniej omówionych słowników pojawiają się tu ilustracje sceniczne, przedstawiające całe sytuacje z życia codziennego²¹. Wykorzystywane są one nie tylko do prezentacji nazw różnorodnych obiektów i przedmiotów związanych z daną sytuacją (np. plansze z kategorii *Outdoor recreation*), ale także do zwizualizowania znaczenia leksemów czasownikowych, a więc często zawierających w swoim znaczeniu komponent ruchu i zmiany (np. plansze *Individual sports – Recreation, Everyday Activities*).

4.

Omówione dotychczas sposoby wykorzystania przedstawień wizualnych są znane bardzo dobrze z tradycyjnych słowników. Kolejny słownik wykracza już znacząco poza nie, eksploatując w znacznie większym stopniu możliwości stwarzane przez Internet jako środowisko informacyjne.

Słownik *Language Guide* (<http://www.languageguide.org/pl/>) to platforma umożliwiająca poznanie słownictwa 18 języków (w tym języka polskiego). Prezentowane słownictwo jest pogrupowane tematycznie, a jedyną informacją o znaczeniu leksemów jest informacja w formie graficznej (nazwa pojawia się jako podpis określonego elementu ilustracji).

Słownik pozwala na wybór własnych ustawień, m.in. mamy możliwość określenia poziomu nauki, w zależności od którego różni się zawartość poszczególnych plansz. W efekcie mamy tu w pewnym sensie zintegrowanych kilka słowników o różnym pod względem liczby zasobie słownictwa.

Warstwę ilustracyjną słownika tworzą kolorowe rysunki (o żywych barwach) – zazwyczaj uproszczone, wyraźne i czytelne, prezentujące typowe desygnaty,

²¹ W. Hupka, *op. cit.*, s. 201; B. Svensén, *op. cit.*, s. 310.

pozbawione nieistotnych dla identyfikacji obiektu szczegółów (np. kategorie *The Body*, *Fruit*). Jest to jedno z kryteriów stawianych ilustracji słownikowej, zatem dobór materiału graficznego wydaje się zasadniczo trafny. Najczęściej pojawiają się w słowniku ilustracje wyliczające (np. plansze *Fruit*, *Insects*, *The Office*) i nomenklaturowe (np. *The Face*, *The Body*), co nie dziwi, jeśli weźmiemy pod uwagę, że również i ten słownik organizuje słownictwo tematycznie. Niektóre kategorie wyrazów (bardziej szczegółowe) są ilustrowane fotografiami, jak np. kategoria *Hair*, gdzie odnajdujemy m.in. zdjęcia różnych fryzur.

Rozwiązania, które wynikają ze specyfiki medium, jakim jest Internet, to przede wszystkim zintegrowanie ilustracji z nagraniami dźwiękowymi prezentującymi poprawną wymowę słów oraz interaktywność samych obrazów. Takie rozwiązanie zastosowano w przypadku plansz rysunkowych (np. *The Body*, *Sewing*). Dopiero po najechnięciu kursorem na konkretny fragment ilustracji pojawia się nazwa obiektu w formie graficznej (zapis) oraz odtwarzane jest jej brzmienie²². Element, który jest fragmentem większej całości (np. konkretna część ciała na planszy *The Body*), zostaje wówczas wyróżniony graficznie kolorową, jaskrawą obwódką, która wskazuje też jego granice²³.

Powyższe rozwiązania, a więc możliwość odtworzenia wymowy oraz manipulowania obrazem (przez wyróżnianie jego elementów) zostały wykorzystane w interaktywnych zadaniach, które mają służyć przyswojeniu i utrwaleniu poznawanego słownictwa. Na ilustracjach znajdują się bowiem ikonki, uruchamiające dwa rodzaje ćwiczeń: „Ćwicz słuchanie” oraz „Ćwicz mówienie”. W pierwszym przypadku zadanie polega na identyfikacji (przez najechnięcie kursorem) obiektu, którego nazwa jest odtwarzana w formie dźwiękowej. W drugim przypadku na ilustracji są wyróżniane graficznie elementy, których nazwę użytkownik powinien wymówić. Po kilku sekundach zostaje odtworzone brzmienie nazwy, co pozwala zweryfikować poprawność odpowiedzi.

Hipertekstowość i interaktywność ilustracji pozwalają uatrakcyjnić korzystanie ze słownika i w większym stopniu zaangażować użytkownika. Obraz staje się dynamiczny, jest zintegrowany z dźwiękiem, a łatwość manipulowania jego fragmentami umożliwia wprowadzenie elementu gry. Można zatem wysnuć wniosek, że w tym wypadku funkcja ilustracji zostaje znacznie poszerzona i wykracza poza eksplikację znaczenia słowa. Materiał ilustracyjny odgrywa tu wyraźnie rolę aktywizującą i mnemotechniczną. Nie służy tylko temu, aby użytkownik poznał znaczenie

²² Włączenie do zasobu słownikowego służącego nauce obcego języka elementów audialnych ma ogromne znaczenie dydaktyczne i wskazywane jest jako jedna z zalet słowników elektronicznych. Kluczowe są w tym wypadku poprawność wymowy i dobra jakość nagrania.

²³ Ilustracje, w których wyróżniony zostaje element większej całości w typologii Hupki, noszą nazwę ilustracji strukturalnych. W. Hupka, *op. cit.*, s. 201, por. też B. Svensén, *op. cit.*, s. 305.

leksemu, ale aby je zapamiętał, skojarzył trwale konkretny desygnat z jego nazwą i jej brzmieniem.

Mamy tutaj do czynienia ze zintegrowaniem z zasobem słownikowym rozwiązań charakterystycznych dla multimedialnych kursów językowych. Bardzo podobne zjawisko polegające na włączeniu do publikacji o charakterze słownikowym różnego rodzaju ćwiczeń i tzw. aktywności można zresztą zaobserwować na rynku drukowanych słowników, zwłaszcza przeznaczonych dla dzieci²⁴. Można to interpretować jako jeden z przejawów hybrydyzacji słowników funkcjonujących w formie elektronicznej. Jak pisał Reinhard R.K. Hartmann:

The problem is, that it is very hard to draw a definite boundary line between lexicographic and non-lexicographic types of reference works, and they often seem to be available in unpredictable formats²⁵.

Ostatni wybrany do analizy słownik jest najlepszym tego przykładem.

5.

Strona www.learningchocolate.com to w zasadzie platforma do nauki języka angielskiego. Jej część służąca poznawaniu leksyki ma formę słownika obrazkowego zintegrowanego z różnego rodzaju interaktywnymi zabawami utrwalającymi słownictwo i pozwalającymi kontrolować stopień jego przyswojenia.

Podobnie jak we wcześniej omówionych przykładach mamy tutaj do czynienia z planszami obrazkowymi z podpisami i możliwością odtworzenia wymowy. Dominują znów ilustracje nomenklaturowe i wyliczające, materiał ilustracyjny ma formę kolorowych, wyrazistych obrazków (np. plansza *Body*), choć zdarzają się również fotografie (np. plansza *Books*). Nową formą, niepojawiającą się dotąd, są animacje – w ten sposób zilustrowano np. nazwy gwałtownych zjawisk naturalnych (*Natural Disasters*) czy emocji (*Expressions*) – a więc leksemy, w których strukturze semantycznej istotny jest element ruchu i zmiany. Nie jest to jednak zabieg stosowany konsekwentnie, ponieważ np. czasowniki w kategorii *Action verbs* zobrazowano statycznie. Sam fakt pojawienia się animacji zasługuje jednak na odnotowanie, ponieważ jest to kolejne rozwiązanie, które nie jest możliwe do zastosowania w słowniku drukowanym, wykorzystujące możliwość, jaką stwarza dopiero elektroniczna forma słownika. Wykorzystanie animacji na pewno przyczynia się do uatrakcyjnienia zasobu, wprowadza dynamikę i wydaje się dobrym sposobem na eksplikowanie

²⁴ Zjawisko to jest przedmiotem odrębnych badań autorki.

²⁵ R. Hartmann, *Pure or hybrid? The development of mixed dictionary genres*, „Facta Universitatis” 2005, nr 3/2, s. 195.

pojęć, których istotą są ruch i zmiana, jednak ich skuteczność jako elementu wspomagającego przyswajanie słownictwa może być zdecydowanie mniejsza niż mogłoby się wydawać, co pokazują m.in. badania Roberta Lwa i Joanny Doroszewskiej²⁶.

Każda z ilustracji-plansz ma wbudowane zakładki uruchamiające różne interaktywne formy ułatwiające zapamiętanie zamieszczonych na niej słów. W pierwszym przypadku użytkownik odtwarza nagrania dźwiękowe i dopasowuje je do zapisu odpowiednich wyrazów. Kolejna zakładka to zadanie polegające na rozmieszczeniu podpisów na obrazku (w sąsiedztwie właściwych obiektów). W kolejnym kroku do obiektów należy dopasować już nie podpis, ale nagranie z brzmieniem odpowiedniej nazwy. Ostatnie dwa zadania to wpisywanie z pamięci nazw umieszczonych na ilustracji obiektów oraz zapis odtwarzanych z formie dźwiękowej słów. Wszystkie zadania są wykonywane w ograniczonym czasie, a po ich zakończeniu możemy sprawdzić poprawność ich wykonania i liczbę zdobytych punktów. W efekcie mamy tu do czynienia z elementami gry, co dodatkowo wzmacnia zaangażowanie użytkownika i mobilizuje go do skupienia się na podejmowanych działaniach. Wyraźnie widać więc tendencję do wykorzystywania interaktywnych ilustracji nie tylko do prezentacji znaczenia słów, pogładowego zaznajamiania z ich desygnatami, ale także do stymulowania i ukierunkowywania procesu zapamiętywania wyrazów, ich znaczenia, wymowy i poprawnego zapisu. Trudno w takiej sytuacji odpowiedzieć jednoznacznie, czy mamy tu do czynienia ze słownikiem i ilustracją słownikową, a tym samym pojęcie formy hybrydowej w odniesieniu do tego typu zasobów wydaje się jak najbardziej uzasadnione.

Podsumowanie

Powyższe analizy ze względu na ograniczoną liczbę poddanych im słowników mają charakter rekonesansu, pozwalają jednak sformułować kilka interesujących wniosków. Na ich podstawie można stwierdzić, że w słownikach internetowych ilustracje pojawiają się w funkcjach doskonale znanych ze słowników w formie drukowanej, zostają one jednak poszerzone o nowe zastosowania wynikające przede wszystkim z możliwości wykorzystania animacji i uczynienia ilustracji interaktywną. W pierwszej więc kolejności przedstawienia obrazowe w słownikach dostępnych online pełnią funkcję poznawczą, eksplikacyjną, przez prezentację desygnatów wyrazów. Ich forma to najczęściej fotografie i rysunki, pojawiają się jednak również animacje, które ilustrują zjawiska dynamiczne i pojęcia zawierające w swojej strukturze znaczeniowej komponent zmiany. Te ilustrujące obrazki w środowisku

²⁶ Więcej na ten temat zob. R. Lew, J. Doroszevska, *op. cit.*

internetowym zostają jednak dodatkowo wykorzystane w nowej roli – mają uczynić korzystanie ze słownika procesem bardziej aktywnym i angażującym. Użytkownik może więc wskazywać kursorem interesujące go obiekty zamieszczone na ilustracji, aby poznać ich nazwy, odtwarzać zintegrowane z ilustracją nagrania dźwiękowe prezentujące wymowę czy wreszcie manipulować elementami w różnego rodzaju grach, quizach i interaktywnych zadaniach. Istotniejszą zatem rolę niż w słownikach drukowanych odgrywają tutaj funkcje mnemotechniczna i motywująca, a ilustracja jest nie tylko przedstawieniem poglądowym, lecz także elementem organizującym proces uczenia się. To wszystko sprawia, że zmianie ulega funkcja całego słownika – nie jest on już tylko źródłem informacji leksykalnej, ale staje się środowiskiem, w którym przebiega proces aktywnego przyswajania i utrwalania słownictwa obcego języka.

Bibliografia

Strony internetowe

- Elector.pl – szkoła języków online [serwis www], dostępny online: <http://elector.pl> [dostęp: 23.02.2018].
- Niemiecki. Nauka w sieci [serwis www], dostępny online: <http://niemiecki.priv.pl/> [dostęp: 23.02.2018].
- Picture Dictionary Online [serwis www], dostępny online: <http://kidspicturedictionary.com/> [dostęp: 23.02.2018].
- Language Guide [serwis www], dostępny online: <http://www.languageguide.org> [dostęp: 23.02.2018].
- Learning Chocolate [serwis www], dostępny online: www.learningchocolate.com [dostęp: 23.02.2018].

Literatura

- Bańko M., *Z pogranicza leksykografii i językoznawstwa. Studia o słowniku jednojęzycznym*, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2001.
- Biesaga M., *Pictorial Illustration in Dictionaries. The State of Theoretical Art*, [w:] Proceedings of the XVII EURALEX International Congress. Lexicography and Linguistic Diversity, red. T. Margalitadze, G. Meladze, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi 2016, s. 99–108.
- Burkhanov I., *Lexicography. A Dictionary of Basic Terminology*, Wyd. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1998.
- Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2003.
- Grzechnik M., *Właściwości słowników elektronicznych*, „Folia Bibliologica” 2009, t. 51, s. 151–157.

- Hartmann R., *Pure or hybrid? The development of mixed dictionary genres*, „Facta Universitatis: Linguistics and Literature” 2005, nr 2, s. 193–208.
- Hojka B., *Ilustracje w ogólnych słownikach języka polskiego: wprowadzenie*, „Bibliotekoznawstwo” 2008, nr 27, s. 119–133.
- Hupka W., *Wort und Bild: Die Illustrationen in Wörterbüchern und Enzyklopädien*, Niemeyer, Tübingen 1989.
- Krzemińska A., *Środowisko informacyjne słowników elektronicznych*, [w:] *Cyfryzacja w procesach komunikowania*, red. W. Krzemińska, P. Nowak, Sorus Wydawnictwo i Drukarnia, Poznań 2004, s. 57–69.
- Landau S.I., *Dictionaries: The Art And Craft of Lexicography*, Cambridge University Press, Cambridge 2001.
- Laufer B., *Electronic Dictionaries and Incidental Vocabulary Acquisition: Does Technology Make a Difference?*, [w:] *Proceedings of the Ninth Euralex International Congress*, red. S. Evert et al., Euralex 2000, Universität Stuttgart, Stuttgart 2000, s. 848–854.
- Lew R., Doroszevska J., *Electronic Dictionary Entries with Animated Pictures: Lookup Preferences and Word Retention*, „International Journal of Lexicography” 2009, s. 239–256, DOI: <https://doi.org/10.1093/ijl/ecp022>.
- Lew R., *Multimodal lexicography: The representation of meaning in electronic dictionaries*, „Lexikos” 2010, s. 290–306, DOI: <https://doi.org/10.4314/lex.v20i1.62717>.
- Lew R., *New ways of indicating meaning in electronic dictionaries: hope or hype?*, [w:] *Learner's Lexicography and Second Language Teaching*, red. Y. Zhang, Shanghai Foreign Language Education Press, Shanghai 2010, s. 387–404.
- Lew R., Kaźmierczak R., Tomczak E., Leszkowicz M., *Competition of definition and pictorial illustration for dictionary users' attention: An eye-tracking study*, „International Journal of Lexicography” 2017, s. 1–25.
- Pasfield-Neofitou S., *Paper, electronic or online? Different dictionaries for different activities*, „Babel” 2009, nr 43 (2), s. 12–18.
- Svensén B., *A Handbook of Lexicography. The Theory and Practice of Dictionary-Making*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.
- Szczepanik R., *The Role of Illustrations in Explaining Meaning in Learner's Dictionaries*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego. Filologia Angielska” 2002, nr 11, s. 172–173.
- Tomaszkiewicz T., *Przekład audiowizualny*, Wyd. PWN, Warszawa 2006.
- Urbańczyk S., *Słowniki i encyklopedie: ich rodzaje i użyteczność*, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków 2000.
- Żmigrodzki P., *Słowo – słownik – rzeczywistość. Z problemów leksykografii i metaleksykografii*, Wyd. Lexis, Kraków 2008.

UMCS